

Vanhan testamentin arkeologian pääpiirteitä

Timo Eskola / STI

YLEISTÄ

Israelin aluetta ja historiaa koskeva Raamatun arkeologia on merkittävä ja tarpeellinen historian tutkimuksen alue siitä huolimatta, että osa tutkijoista on nykyään luopumassa erillisestä “Raamatun” arkeologiasta. Teologeja ja eksegeettejä kiinnostaa arkeologinen tutkimus nimenomaan Raamatun tekstien näkökulmasta, vaikka osa tutkimuksesta onkin yleistä Lähi-idän arkeologiaa tai esimerkiksi Foinikian tai Syyrian arkeologiaa. Vanhan testamentin arkeologian päämääränä on auttaa rakentamaan johdonmukainen ja perusteltu kuva Israelin historiasta.

Raamatun arkeologian metodisista kysymyksistä kiinnostavimpia on niin kutsuttu “teksti vastaan kivet” -ongelma. Valtaosa tutkijoista arvioi historiaa ja arkeologian löytöjä suhteessa Vanhan testamentin teksteihin – aivan kuten he tekevät suhteessa toisten kulttuurien teksteihin. Niin sanotut minimalistit kuitenkin hylkäävät (ensin) tekstien maailman ja etsivät ainoastaan arkeologista evidenssiä. Tosin he sen jälkeen yleensä palaavat tekstien ja historian äärelle ja esittävät ankaran reduktion tekstien ajoituksesta ja syntyhistoriasta. Itse ongelma on kuitenkin pääosin teennäinen. Teksti ja kivet eivät ole ristiriidassa keskenään. Oman mielenkiintoisen lisänsä keskusteluun antaa kielihistoria, jossa arkeologia ja tekstit linkittyvät yhteen.

Vanhan testamentin tekstit pitävät pääosin yhtä kaikkien merkittävien Lähi-idän arkeologian löytöjen kanssa (jäljempänä merkitty*). Tekstit kuvaavat sekä historiaa että naapurikansojen politiikkaa ja kulttuuria historiallisesti paikkansapitävällä tavalla. Naapurikuninkaiden valloitusluettelot ja maineteoista kertovat piirtokirjoitukset vastaavat heidän näkökulmastaan sitä, mitä israelilaiset ja Juudan historian kirjoittajat kertovat omista näkökulmistaan. Edelleen naapurikansojen uskontoja kuvataan totuudenmukaisella tavalla. Teksteissä ei esiinny keksittyjä kuninkaita tai jumalia. Sieltä ei löydy fiktiivistä historiaa, jonka voitaisiin todeta olevan täysin ristiriidassa egyptiläisten, syyrialaisien, assyrialaisien tai babylonialaisten lähteiden kanssa. On suorastaan hämmäntävää, miten tarkasti ja ajankohtaan sopivasti Vanhassa testamentissa kuvataan niin antiikin sotatoimet kuin poliittiset liitotkin – puhumattakaan kulttuurin tuotteista ja vaikkapa rakennusprojekteista. Teksteissä kuvatut kaupunkivaltioiden tarinat vastaavat pääosin arkeologian esille nostamia tapahtumia, joihin liittyvät esimerkiksi raunioiden tuhoerostumat. Sama koskee uskontojen välisiä suhteita siitä huolimatta, että Vanha testamentti itse toteaa Israelin ja Juudan uskonnon langenneen kuningasajalla usein synkretismiin.

KANAANIN MAAN TILANNE MAAHANTULON VAIHEISSA

Israelin ihanteellisen luvattun maan aluetta kutsutaan Raamatussa Kanaanin maaksi. Keskipronssikaudella (noin 2000–1550 eKr.) alueella vakiintuivat jo aiemmin syntyensä saaneet kaupungit, ja kanaanilaisen kulttuurin huippukausi alkoi kehittyä. Keskeisiä kaupunkeja olivat Lakis, Hasor, Megiddo, Sikem ja Bet-Sean. Alue oli kuitenkin poliittisesti levoton ja vuoden 1500 paikkeilta arkeologia on löytänyt tuhoerostuman lähes kaikista kaupungeista.

Myöhäispronssikaudella (1550–1200 eKr.) Kanaanin alue oli Egyptin vallan alla. Keskeiset kaupungit olivat pääosin samoja kuin aikaisemmin. Rannikon kaupungit sijoittuivat erityisesti “meren tien” varrelle. Etelärannikolla Gaza, Askelon ja Asdod olivat nousseet merkittävien

kaupunkien joukkoon. Tämä johtui ainakin osittain siitä, että Egyptin provinssin pääkaupungiksi oli tullut Gaza. Merkittäviä kanaanolaiskaupunkeja oli kuitenkin lähteiden mukaan vain 14. Niihin kuuluivat mm. Bet-Sean Jordanin laaksossa, meren tien risteyksessä sijainnut Megiddo, Hasor Damaskokseen lähteneen tien risteyksessä, Akko pohjoisen rannikolla ja Geser sefelan alueella (rannikon ja vuoriston välisellä kukkuloiden alueella).

Kanaanin aluetta tarkasteltaessa on huomioitava, että kyseessä ei ole itsenäinen valtakunta. Sen sijaan alueella oli joukko keskenään kahinoivia kaupunkivaltioita. Niille oli tyypillistä jossain määrin yhteinen kulttuuri ja sen myötä tietyt uskonnolliset piirteet. Mistään tarkkarajaisesta valtiosta sen paremmin kuin valtionuskonnostakaan ei kuitenkaan ollut kyse. Suuri osa ihmisistä asui maaseudulla, kaukana linnoitetuista kaupungeista. Poliittisesti merkittävät kaupungit sijoittuivat rannikolle, Jisreelin tasangolle ja pohjoiseen aina Libanonia ja Syyriaa myöten. Alueen kulttuurista eniten arkeologista tietoa tarjoava Ugarit sijaitsi pohjoisessa, Syyrian luoteisrannikolla. Egyptin **Amarna-kirjeet*** taas kertovat kanaanilaisten taistelleen *hapiruja* vastaan.

Egyptin valtakaudella poliittiset levottomuudet tuottivat jatkuvasti ongelmia. Hyvin tunnettu farao **Merneftan stela*** (n. 1208 eKr.) kertoo, että tämä farao tuhosi ainakin omasta mielestään koko Kanaanin alueen: *“Kanaan on perusteellisesti hävitetty, Askelon on luovuttanut pois vangit, Jenoam on hävitetty, Israel on tehty autioksi”*. Valloitus ulottui etelän Askelonista ja Geseristä kauas pohjoiseen, Syyrian alueelle.

Kun israelilaiset siis Vanhan testamentin mukaan alkoivat valloittaa luvattua maata, he alkoivat asuttaa vuoristoa ja sen liepeitä historialliseen tilanteeseen sopivalla tavalla. Vanha testamentti kertoo ymmärrettävästikin sotatoimista tiettyjen linnoitettujen kaupunkien kohdalla, mutta maan asuttamista ei missään nimessä tule ymmärtää yhden laajan valtakunnan miehittämiseksi yhden valloitussodan avulla. Sellaista kohdetta Kanaanin alueella ei ollut tarjolla. Kielihistorian erityispiirteenä on, että kanaanin kieltä ei suoranaisesti tunneta. Hepreaa pidetään kanaanin kielen jatkeena ja ympäröivien kansojen kieliä verrataan siihen – vaikka se on Raamatun kieli.

KANAANILAISEN USKONNON PIIRTEITÄ

Kanaanilaista uskontoa pidetään joissain teoksissa yhtenäisenä valta-alueen uskontona. Se johtunee eri lähteiden perusteella johdetun jumalperheen käsitteestä, Välimeren maille tyypillisestä panteonista, jossa esiintyy tiettyjä vakiintuneita jumaluuksia. Tällainen hierarkia on tyypillistä vain joillekin lähteistä löytyville käsityksille. Käytännössä kuitenkin alueella vallitsi synkretistinen polyteismi, ei yksi uskonto. Kaupungeilla oli omat jumalansa, jotka ennen kaikkea suojelivat kyseistä aluetta. Näihin näkemyksiin lainattiin myös toisten alueiden jumaluuksia ja alueella perinteisesti vaikuttaneen uskonnollisuuden sisältämiä jumalakäsityksiä.

Kanaanilaisen historian ja uskonnon tutkimus kohtaa yllättäviä ongelmia. Keskeisimmän informaatiolähteen muodostavat nimittäin **Ugaritin*** (Ras Shamra) kaupungista löytyneet kuuluisat savitaulut, jotka kuvaavat pohjoisen Syyrian kulttuuria sen huippukaudella 1400–1200 eKr. Lähes kaikki, mitä kanaanolaisesta kulttuurista ja uskonnosta esitetään, on päätelty niiden avulla. Toisin sanoen, lähteenä on eri valtakunnan traditio Kanaanin ulkopuolella – ja väärältä aikakaudelta. Savitaulut on yleensä kirjoitettu ugaritinkielellä tai akkadiksi, ei Kanaanin alueen arameaksi. Siksi on oletettavaa, että myös uskonnolliset käsitykset poikkeavat monilta osin eteläisemmistä muodoista.

Jumalperheessä ylimpänä esiintyy El, luojajumala. Hän on melko passiivinen hahmo uskonnon kokonaisuudessa. Elin puolisona on Raamatussa usein esiintyvä Astarte (Athirat), meren jumalatar. Hänen hahmolleen on useita vastineita Välimeren maiden uskonnoissa. Naisjumalattaren palvonta oli Elin palvontaa yleisempää, ja Astarten toteemipaalun tai puun (“karsikon”) palvonta mainitaan myös usein Vanhassa testamentissa. Näiden pojaksi nimetään usein jumala nimeltä Dagon. Tosin Elin poikana esitellään joskus myös jumaluuksista toiminnallisina, Baal, sateen ja myrskyn jumala. Alueen uskonnollisuutta kuvataan häneen vedoten usein Baalin palvonnaksi. Kyse on kuitenkin vain yhdestä jumalperheen, panteonin, hahmosta. Salamallakin on oma jumalansa, Resef. Uskonnon dynamiikan kannalta tärkeällä sijalla on myös Anat, Baalin sisar tai tytär. Hän on sotaisa jumalatar, jonka tehtäväksi myytissä tulee Baalin sotilaallinen vapauttaminen.

Näiden hahmojen lisäksi kanaanilaisissa teksteissä pidetään antiikin astrologian tapaan monia taivaankappaleita jumaluuksina, tärkeiden joukossa tietysti Shapash, auringon jumala. **Bet-Seanin kanaanilaistemppeleistä*** puolestaan löytyi palvontakivi eli *masseba* kuun jumalalle. Eri kaupungeilla oli myös jumaluutensa. Tyyroksen suojelusjumala oli Melqart (joidenkin käsitysten mukaan Zeuksen poika), Sidonin puolestaan Esmun. Bybloksessa palvottiin Adon-jumalaa, mutta myös Baalat-jumalatar. Kanaanin alueelta on löytynyt suuri määrä temppeleitä, ja nämä on yleensä identifioitu lähinnä vain yhden jumaluuden palvontapaikoiksi. Dagonilla, Baalilla, Astartella ja Melqartilla oli näin ollen kullakin oma temppeleinsä. Arkeologisista kaivauspaikoista esimerkiksi Bet-Seanista, Haasorista ja Laakisista on löydetty monta rinnakkaista temppeleitä.

Jumalperheen käsitteen ohjaama kanaanilainen uskonto oli hedelmällisyyskultti. Erään teksteistä konstruoidun myytin mukaan Baal taistelee Mot-jumalan (Kuolema) kanssa ja häviää taistelun. Hän joutuu manalaan Motin vallan alle. Siellä hän parittelee lehmän kanssa ja saa pojan. Baalin sisar Anat päättää kuitenkin pelastaa veljensä ja lähti matkalle manalaan. Anat tuhoaa Motin ja tuo Baalin jälleen eloon. Lähi-idän uskonnoille tyypillinen hedelmällisyysmyytti kuvaa sitä, miten kuivan ja kaiken elämän surmaavan kesän jälkeen sateen jumala Baal herää jälleen henkiin ja antaa alueelle syyssateet ja maalle kasvun. Toisen version mukaan Anat on Baalin tytär ja manalaan joutuukin hänen veljensä Alijan. Anat tuhoaa Motin, herättää Alijanin kuolleista ja korottaa hänet Motin valtaistuimelle. Kuoleman ja uuden elämän vuorovaikutukseen pyrittiin vaikuttamaan monin tavoin. Kyseessä oli siten eräs magian muoto. Tästä syystä uskontoon kuuluivat myös ihmisuhrin. Jopa lapsiuhrin olivat käytössä ja eräiltä foinikialaisten alueilta tunnetaan lapsiuhrin hautausmaita (**Tanit, Karthago***). Vanha testamentti viittaa samaan käytäntöön (2. Kun. 17:16–17).

Vanhassa testamentissa kuvataan kanaanilaisen ja foinikialaisen uskonnon piirteet historiallisesti paikkansa pitävällä tavalla. Uskontojen jumaluudet ja palvelusmenot esitetään sellaisina, kuin ne ovat myös muiden läheiden perusteella. Poissulkevasti voidaan lisäksi todeta, että kanaanilaiseen uskontoon ei liitetä anakronistisesti piirteitä, joita siihen ei olisi kuulunut kuningasajalla. Teksteissä puhutaan siitä, miten vieraita jumalia vuoroin hylätään, vuoroin palvotaan.

Tuom. 6:32 Gideon poistaa tuomarien aikana Baalin palvonnat.

1. Sam. 6–7 Samuel kehottaa kansaa hylkäämään “baalit ja astartet”.

1. Kun. 11:5 “Salomo rupesi palvelemaan Astartea”

1. Kun. 12:28s. Jerobeam valmistuttaa kultaiset sonnit, mikä johtaa synkretismiin (“J:n synti”)

1. Kun. 18 Elia haastaa Baalin profeetat, josko ukkosen jumala Baal onnistuisi sytyttämään alttarin puut. Kun Baal on kenties nukkumassa eli kuolemanjumala Motin vallan alla, Herra sytyttää puut ja tuo myös sateen: hän on se, joka todellisuudessa tekee maaperän hedelmälliseksi.

FILISTEALAISET

Vanhassa testamentissa Israelin vastustajina esiintyvät usein filistealaiset. Vuoden 1200 paikkeille sijoittuu Kanaanin alueen rannikolle kriisivaihe, jossa poliittiset valtasuhteet muuttuvat. Farao Merneptan tuhoretken jälkeen etelärannikon kaupunkiin ilmaantuu “merikansoihin” kuuluvia filistealaisia, jotka pian valtaavat koko eteläisen Kanaanin rannikon. Alue saa vähitellen nimensäkin heidän mukaansa: Palestiina (ei tosin Raamatussa).

Merikansat olivat lähteneet liikkeelle heettiläisten valtakunnan sorruttua Turkissa. Filistealaiset yrittivät vallata osia Egyptistä farao Ramses III:n aikana. Tämän **reliefeissä*** kuvataan voittajan elkein filistealaisten torjumista ja sulkapähineisten vankien ottamista. Egyptin sodan epäonnistuttua filistealaiset asettuivat lounaiseen Kanaaniin vallaten mm. Gazan, Asdodin ja Askelonin. Yhdessä Ekronin ja Gatin kanssa nämä muodostivat viiden kaupungin filistealaisen liiton. Tämän jälkeen filistealaiset levittäytyivät monille alueille. Suurin filistealaiskaupunki on arkeologisten löytöjen mukaan nykyinen Tell Qasile (Tel Avivin alueella), jota ei mainita Raamatussa. Paikalta on löydetty filistealainen temppeli ja pieniä naisjumalattaren figuureja.

Filistealaiset olivat taitavia sotilaita ja valtasivat alueita lisää. Näin he ajautuivat tavan takaa sotatoimiin israelilaisia vastaan. Filistealaiset myös menestyivät sodissa, sillä he tunsivat raudan teon. Tarkkoja tietoja heidän toimistaan ei kuitenkaan ole saatavilla, sillä filistealaisista ei ole jäänyt mitään kirjallista perimätietoa. Heidät tunnetaan parhaiten juuri Vanhan testamentin viholliskuvausten kautta. Ilman niitä tiedot filistealaisista jäisivät saviruukkujen ja sarkofagien varaan. Uskonnon osalta filistealaiset näyttävät omaksuneen alueen polyteismen. Vanhan testamentin pieni yksityiskohta kertoo tästä. Kun filistealaiset saivat sodassa haltuunsa Jumalan liitonarkun, he sijoittivat sen Dagonin temppeliin tämän patsaan viereen (1. Sam. 5.2).

MAAN VALLOITUKSEN PROBLEMATIIKKA

Historioitsijat panevat merkille, että vuoden 1200 paikkeilla poliittinen tilanne Välimeren pohjukassa oli täysin muuttunut. Heettiläisten valta pohjoisessa oli mennyttä, Syyria romahti ja mykeneläisen kulttuurin voima oli ilmeisesti purkautunut “merikansojen” vaellukseen ja filistealaisten muuttoon Palestiinan lounaisrannikolle. Filistealaiset valloittivat etelän vuoteen 1100 mennessä ja foinikialaiset ottivat haltuunsa Tyyron ja Sidonin alueen samoihin aikoihin. Juuri tähän vaiheeseen sijoittuu myös Raamatun kuvaus Kanaanin maan valtaamisesta.

Maan valloituksesta on olemassa monta eri teoriaa. Yhden mukaan Joosuan valloitus tapahtui suuressa sodassa. Toinen teoria puhuu melko väkivallattomasta sulautumisesta alkuperäiskansan joukkoon. Kolmannen mukaan mitään valtaamista ei tapahtunut, vaan kyse oli kanaanilaisten muuttoliikkeestä. Uusin teoria esittää tuntemattomien nomadiheimojen asettuneen vuoristoon, jossa asutusta oli vähän. Olennaista on pohtia, mikä tulkinnoista selittää lopputilanteen, yhtenäisen Israelin valtion ja sitä seuranneen jakaantuneen valtion syntyminen. Minimalistit esittävät kanaanilaisten sisäisen kapinan synnyttäneen uuden valtion. Siksi he joutuvat väittämään, että koko Vanha testamentti on fiktiivinen uskonnollinen traktaatti 300-luvulta.

Keskipronssikaudella vuorialueella (tuleva Samarian ja Juudan alue) oli **kaivausraporttien*** mukaan 248 asuttua kylää kanaanilaisen kulttuurin kaudella (E. Junkkaalan väitöskirja). Myöhäispronssikaudella eli egyptiläiskaudella asutuksen määrä romahti (29). 1200-luvulla jokin kansa tai heimo asutti Samarian ja Juudan, sillä asutusten määrä oli rautakauden alussa 254. Aikakausi vastaa Raamatun kuvausta maahan tulosta. Jakautuneen valtakunnan aikana (rautakausi IIA) asutusten määrä nousi kaksinkertaiseksi lukuun 520. Junkkaala vertasi lisäksi Joosuan kirjan valloitus kertomusten kaupunkilistaa egyptiläisten valloittajien listoihin. Tutmoses III tunsu alueen

kaupungit hyvin ja pääosa hänen valtaamistaan kaupungeista voidaan identifioida. Myöhemmin farao Sisakin lista vastaa myös alueen historiallista todellisuutta. Kumpikaan ei kuitenkaan aina tuhonnut valtaamaansa kaupunkia. Samoja keskeisiä kaupunkeja mainitaan Joosuan kirjassa. Kaivausraportit osoittavat, että vallatuiksi väitetyissä kaupungeissa kulttuuri muuttui, mutta valtaamattomissa kaupungeissa jatkui filistealainen tai kanaanilainen kulttuuri. Joosuan lista vastaa siten lähteenä egyptiläisten faraoiden valloituslistoja. Vuoriseudun kulttuurin murros on arkeologisen todistusaineiston perusteella 1200-luvulla ilmeinen. Uusi väestö rakensi nelihuonetaloja ja ruokatottumukset poikkesivat naapurikansojen tavoista. Tämä ei sinällään paljasta kansalaisuutta, mutta tiedot pitävät yhtä Vanhan testamentin mainitsemien aluerajojen kanssa yllättävän tarkasti.

Vanhan testamentin mukaan Israel ei tuhonnut tai polttanut kaikkia valloittamiaan kaupunkeja. Joosuan sanotaan hävittäneen vain Jerikon, Ain ja Hasorin. Linnoitettujen kaupunkien kohdalla taistelu oli välttämätön. **Jerikon kaivauksissa*** on todettu myöhäspronssikautisen asutuksen hävinneen vuosikymmeniksi. Lisäksi pohjoisen entinen valtakeskus Hasor tuhottiin polttamalla nimenomaan 1200-luvulla. Joosuan kirjassa todetaan kaupungin olleen maineikas: ”joka muinoin oli seudun kaikista kaupunkivaltioista mahtavin” (Joos. 11:10). Alue jäi kanaanilaisten haltuun, mutta Hasoria ei kaiketi rakennettu uudelleen. **Hasorin kaivausten*** eräessä piirtokirjoituksessa mainittu Jabin, Hasorin kuningas (Joos. 11:1), piti alueella valtaa Deboran aikaan asti (Tuom. 4:3), kunnes hänet voitettiin Jisreelin tasangolla (Deboran voittolaulu kertoo, miten sotapäällikkö Sisera surmattiin ja Jabinin joukot ajettiin hajalleen). Kaivausten mukaan Hasorin asutus on tämän jälkeen vaatimatonta ja 1100-luvulla kaupungin kulttuuri on kiistatta israeliläinen. Kanaanilaisia temppeleitä ei enää kunnostettu, vaan uskonto vaihtui. Ain kaupunki puolestaan ei todennäköisesti ollut edes kaupunki. **Ai/Et-Tell*** (suom. ”raunio”) on sijaintina mahdollinen ja kukkulan linnoitus on autioitunut jo 2400 eKr. Ai on siten saattanut olla vanha linnake, jota lähiseudun kyläläiset käyttivät suojapaikkanaan. Tämä kohde oli helposti vallattavissa. Niissä kaupungeissa, joita Vanhan testamentin mukaan ei vallattu (kuten Bet-Sean ja Megiddo, Tuom. 1:27), jatkuu myös arkeologisten löytöjen perusteella kanaanilainen kulttuuri.

Muilta osin israelilaiset valloittivat enimmäkseen varustamattomia kaupunkeja sekä ottivat haltuunsa ja asuttivat harvaan asuttua vuoristoa ja sen kyliä. Prosessi on kestänyt monen sukupolven ajan ja on voinut olla melko rauhanomainen. Tämä vastaa pääosin myös arkeologisen evidenssin antamaa kuvaa. Kivet eivät toki kerro, kuka aluetta oli valtaamassa. Se ei kuitenkaan kiistä sitä tosiasiaa, että Vanha testamentti ilmoittaa tulijoiden olleen israelilaisia. Joka tapauksessa seuraavalla vuosisadalla alueella oli israeliläinen heimokulttuuri, joka kuningasajan alussa järjestäytyi ja Jerusalemissa tehtiin keskeinen palvontapaikka. Jostain heidän oli täytynyt tulla alueelle, jossa aiemmin oli vallinnut kanaanilainen kulttuuri. Katkokselle on tarjottava historiallinen selitys, ja sen antaa Vanha testamentti.

Kielihistorian osalta voidaan sanoa, että heprean varhaisen muodon, ns. muinaisheprean piirteitä löytyy Vanhasta testamentista esim. 2. Moos. 15 (Mooseksen laulu) ja Tuom. 5 (em. Deboran laulu). Näissä lauluissa lauletaan sekä Egyptistä vapautumisesta että Israelin eri heimoista. Raamatusta löytyy siten kielihistoriallisesti perusteltu taso, jossa esihistoria on vahvasti läsnä.

Varhaisista palvontapaikoista mielenkiintoisin on **Ebalin alttari***. Kyseessä on avokammioiden reunustama, nousuluiskalla varustettu polttouhrialttari, joka on ajoitettu noin 1200-luvulle. Sen muoto vastaa Raamatun ohjeita polttouhrialttarin rakentamisesta (2. Moos. 20:24–26). Muodon tulee käsittää luiska ja kivet eivät saa olla hakattuja. Uhrieläiminä Ebalissa on käytetty härkiä, lampaita ja vuohia (vrt. 3. Moos. 1:5–10). Vanhassa testamentissa Joosuan sanotaan rakentaneen luonnonkivistä polttouhrialttarin Ebalivuorelle (Joos. 8:30).

Sikemistä on löydetty kanaanilaisten linnoitettu temppelikaupunki, Sen keskuksena on vahva **linnatorni***, joka turvasi kaupungin hyökkäyksiltä. Tämä on mitä ilmeisimmin Raamatun mainitsema “Sikemin linna”, jonka turviin kaupungin väki oli paennut Abimelekin hyökkäystä: “Sikemin linnan asukkaat vetäytyivät El-Beritin temppelin kellarinholviin” (Tuom. 9:47–49). Kaivauksissa löytyi myös kookas pyhä kivi, *masseba*, johon viittaus saattaa löytyä Joosuasta (Joos. 24:26–27). Bet-seanin kaivauksissa puolestaan on löytynyt joukko temppeleitä, joista yksi oli pyhitetty **Mekalille***, Bet-seanin jumalalle. Toinen pyhäkkö oli **Anatin temppeli***, joka saattaa olla “Astarten pyhäkkö”, jonne filistealaiset piilottivat Saulin aseet tämän kuoleman jälkeen (1. Sam. 31:10). Päätemppeli on ilmeisesti **Dagonin temppeli***, jonne sijoitettiin Saulin pääkallo (1. Aik. 10:10).

DAAVID, SALOMO JA FOINIKIALAISET

Vanhan testamentin historiallisen kertomuksen huippukohtana on kuningasajan alku. Daavidista tulee ihannekuningas, jonka dynastialle luvataan ikuinen kuninkuus. Hänen poikansa Salomo laajentaa valtakunnan, solmii onnistuneita poliittisia sopimuksia ja rakennuttaa Jerusalemiin temppelin. Arkeologian kannalta on mielenkiintoista, että merkittävin vertailukohta Daavidin ja Salomon ajalle ei löydykään kanaanilaisista heimoista tai filistealaisista, vaan foinikialaisista. Juuri foinikialaisten kanssa Salomo liittoutuu kanaanilaisia, syyrialaisia ja filistealaisia vastaan.

Daavidin kaupungin kaivauksissa* on löydetty palatsirakennelmia, jotka ajoitetaan kuningas Daavidin aikakaudelle. Kyse on Jerusalemin vanhan osan Ofel-kukkulasta, jolle sijoittuu alueen vanhin asutus. Oletettu palatsialue sijaitsee suoraan temppelialueen alapuolella saman kukkulamuodostelman päässä. Daavidin kuningassuku puolestaan mainitaan ensimmäisen kerran **Danin steelassa***, joka esittää pohjoisen kaupunkivaltion kuninkaan valloituskertomuksen.

Kuningas Salomon aikana valtakunta laajeni olennaisesti. Salomo oli rakennuttajakuningas ja hänen varustamiaan kaupunkeja on identifioitu useita. Hän linnoitti Hasorin, Megiddon ja Geserin (1. Kun. 9:15). Kunkin kaupungin kaivauksissa on löytynyt tuolta ajalta suuret, linnoitetut **kuusikammioiset portit***. Jerusalemin temppelin arkeologia muodostaa oman kiinnostavan kysymyksensä Vanhan testamentin historiassa. Salomon temppeli oli aika pieni, nykymitoissa noin 9 x 27m. Seinät oli tekstien mukaan päällystetty kalliilla setripuulla, johon oli mahdollista kaivertaa taidokkaita kuvioita. Koristelussa puolestaan käytettiin kultausta. Temppelin sisustuksesta on tosin tekstien ulkopuolella vain epäsuoria todisteita. Rakennuksen rakenne on selkeä: huone “pyhä” oli setrilaudoilla (myöhemmin “esiripulla”) erotettu huoneesta “kaikkeinpyhin”. Jälkimmäinen oli temppelin kultin keskus, jossa säilytettiin liitonarkkia. Sitä varjosti siivillään kaksi kerubia, joiden sanottiin kannattelevan Jumalan näkymätöntä valtaistuinta (2. Sam. 6:2). Sen esikuvia löytyy Egyptistä ja muistuma kenties Kapernaumin synagogan seinäveistoksesta. Seitsenhaarainen menora puolestaan esiintyy symbolina katakombeissa, ja se kuvataan myös sotasaaliiden joukossa Tituksen riemukaarissa.

Temppelin ulkopuoliselle alueelle toimitettiin alueen uskonnollisen perinteen mukaisia esineitä. Foinikialaiset mm. valoivat sisäänkäynnin kahden puolen kymmenmetriset pronssipylväät. Raamatussa niillä on myös nimet Jakin (“hän lujittaa”) ja Boas (“hänessä on voima”). Pihalle puolestaan rakennettiin polttouhrialttari sekä suuri sonnipatsaiden kannattelema vesiallas. Se oli pyöreä, yli neljä metriä halkaisijaltaan ja syvyydeltään kaksi metriä. Altaan tarkkaa käyttötarkoitusta ei kerrota, mutta vesi lienee liittynyt eläinuhrien käsittelyyn.

Ensimmäisestä temppelistä ei ole jäljellä oikeastaan minkäänlaisia arkeologisia jäänteitä. Vain temppelialueen **itämuurin*** keskellä (ennen Herodeksen temppelin laajennuksen paljastavaa taitetta) on pohjakivinä suuria ja karkeasti veistettyjä kiviä, joiden arvellaan muodostaneen pienemmän ensimmäisen temppelin reunamuurin perustuksen. Niiden yläpuolella on nimittäin 500-luvulla rakennetun toisen temppelin kauniisti veistettyjä kiviä. Itse temppelialueella kaikkeinpyhimmän paikkaa on yritetty määrittää verraten alueen muotoa ja Kultaisen portin sijaintia toisiinsa, mutta varmuutta tästä ei ole. Vaihtoehtoina ovat suora linja portista länteen, jolloin paikka löytyisi nykyisen pienen kappelirakennelman alta, tai vuoren korkein kohta, jossa nyt sijaitsee kuuluisa islamilainen Kalliomoskeijaksi kutsuttu muistokappeli.

Keitä sitten olivat foinikialaiset? Kuten sanottu, tämä laivastokansa valloitti Libyan rannikolta Tyyron, Sidonin ja Bybloksen kaupungit 1100-luvulla. Alueesta muodostui heidän keskuksensa, josta lähtien he valloittivat Välimeren alueita Kyprokselta Sisiliaan ja Karthagoon. Karthagon puunilainen kulttuuri ja uskonto olivat foinikialaisia. Foinikialaisten ensimmäinen merkittävä kuningas oli Tyyron kuningas Hiram Suuri (970–936 eKr.). Hiram teki liiton sekä Daavidin että Salomon kanssa. Hänen kansansa pystyi laivoillaan toimittamaan Jerusalemiin Libanonista puutavaraa. Foinikialaiset puusepät kykenivät lisäksi sisustamaan temppelin setrilaudoilla ja koristelemaan rakennuksen kauniilla puuleikkauksilla. He olivat myös rakentamassa Salomon palatsia temppelin lähelle. Ymmärrettävää on, että juuri foinikialaiset varustivat Salomolle laivaston kaupankäyntiä varten.

Nimenomaan foinikian polyteistinen uskonto muodostui kompastuskiveksi israelilaisille. Laajojen yhteyksien takia monet perheet alkoivat palvoa yleisuskonnollisuudessa suosittuja Baalia ja Astartea. Kaupunkien suojelusjumalia, kuten Tyyroksen Melqartia (manalan jumala), Sidonin Esmunia (parantaja) tai Bybloksen Adonista (hedelmällisyyden jumala) ei niinkään palvottu. Sen sijaan suosion sai sama jumaluus, josta tuli tärkeä myös Karthagolle, Baal-Hammon.

800-luvulla Israelin ja Juudan poliittiset yhteydet foinikialaisiin kaupunkeihin olivat yhä läheiset. Israelin kuningas Ahab solmi poliittisen avioliiton Tyyron kuningas Etbaalin (Ittobaal, kuninkaana 891–59) tyttären Isebelin kanssa. Näin syntyi dynastia, jolla oli merkittäviä vaikutuksia jaetun valtion uskontoon ja kulttuuriin. Omrin poika Ahab sai Isebelin kanssa jälkeläisiä, joista Ahasja nousi ensin Israelin kuninkaaksi. Häntä seurasi valtaistuimella toinen poika Joram. Tytär Atalja puolestaan naitettiin Juudan kuninkaalle Joramille. Armeijan komentaja Jehu anasti kuitenkin vallan Israelissa vuonna 845 lyöden sekä Joramin että Juudassa hallinneen Ataljan pojan Ahasjan. Tällöin hänen äitinsä Atalja nousi valtaan ja hallitsi Juudaa kuningattarena kuusi vuotta. Ataljan jälkeen puolestaan Ahasja II:n poika Jooas nousi Juudan pitkäaikaiseksi kuninkaaksi (840–801).

Etbaal (Ittobaal)
(Tyyro 891–59)

Omri
(Israel 884–73)

ISEBEL *avioliitto* AHAB
(Israel 873–52)

lapset AHASJA JORAM II ATALJA *avioliitto* Joram I
(Israel 852–51) (Israel 851–45) (Juudan kuningatar) (Juudan kuningas)
845–40 846–45

poika Ahasja II (nai Zibian Beersebasta)
(Juudan kuningas 845)

Isebelin ja Ataljan myötä kaksoisvaltakunnassa oli käytännössä foinikialainen valta. Vanhassa testamentissa aikaa kuvataan luopumuksen ja Baalin palvonnan ajaksi (1. Kun 16:31).

KYSYMYS ISRAELIN SYNKRETISMISTÄ

Vanhan testamentin kuvaus Israelin ja Juudan uskonnollisuudesta on teologisessa mielessä lohdutonta luettavaa. Mooseksen kirjojen uskonto ja yhden ainoan Jumalan palvonta eivät olleet useimmille sukupolville tärkeitä. Kansa tuntuu palvoneen yhtä paljon Baalia ja Astartea kuin Jahvea. Mutta oliko varhainen Israel teokraattinen valtio ja monoteistinen Jumalan kansa? Sosiologisesti painottunut, uskontotieteellinen arkeologian suuntaus on viime aikoina väittänyt, että eri puolilla vuoristoa sijainneiden Israelin ja Juudan kaupunkien uskonto oli jo alun perin kanaanilaisen uskonnon tyyppistä polyteismia. Tällaisen näkemyksen mukaan monoteismi kasvoi vasta vähitellen, vaikka varsinaista syytä sen myöhempään voittokulkuun ei osatakaan selittää. Kuvitelmat kehityskulusta jäävät hypoteesin tasolle, mutta sosiologisessa mielessä ajatus polyteismistä pitää paikkansa. Vanhan testamentin itsensäkin mukaan jo Salomon aikana palvottiin monia jumalia. Monet Israelin kansalaisista palvoivat Baalia ja muita kanaanilaisia jumalia. Sama toiminta jatkui maan jakautumisen jälkeen.

Salomon ajasta Vanhan testamentin historiantkirjoittajat toteavat: “Minä riistan häneltä valtakunnan siksi, että hän on hylännyt minut ja kumartanut Astartea, sidonilaisten jumalatarta, Kemosia, Moabin jumalaa, ja ammonilaisten jumalaa Milkomia” (1. Kun 11:33). Pohjoisvaltio Israelissa puolestaan Jerobeam rakennutti kilpailevan temppelin, jossa Israelin usko ja muut uskonnot alkoivat sekoittua: “Hän otti edelleenkin uhrikukkuloille pappeja tavallisen kansan parista. Jokainen, joka vain halusi, sai häneltä vihkimyksen ja pääsi näin uhrikukkuloille papiksi. Tästä tuli Jerobeamin suvulle synty, jonka vuoksi se tuhottiin ja hävitettiin maan päältä.” (13:33–34). Juudan Rehabeam ei saa parempaa mainintaa. “Hekin tekivät itselleen uhripyhäköitä, kivipatsaita ja asera-paaluja jokaiselle korkealle kukkulalle ja jokaisen lehtevän puun alle.” (14:23). Pyhiä palvontapaikkoja oli kaikkialla ympäri vuoristoja ja tasankoja. Tavallisimpia näistä olivat *bamat eli* “korkeat paikat” tai korkeat kukkulat. “Jokaiselle korkealle kummulle ja lehtevän puun alle he olivat pystyttäneet kivipatsaita ja asera-tarhoja.” (2. Kun. 17:10).

Kuninkaiden kirjan lopussa kootaan syytökset Israelia ja Juudaa vastaan. Jumalan varoituksista huolimatta kansa on palvonut epäjumalia: “he kumarsivat kaikkia taivaan tähtijoukkoja ja palvoivat Baalia”. Jopa ihmisuhrit olivat mahdollisia: “He panivat poikansa ja tyttärensä kulkemaan tulen läpi, he tekivät taikoja ja ennustivat noitakeinoin.” (2. Kun. 17:16–17). “Siksi Herra hylkäsi heidät kaikki, koko Israelin suvun.”

Kuntillet Agrudin ja **Khirbet el-Qomin ostrakonit*** (saviruukun kappaleisiin tehdyt piirtokirjoitukset) osoittavat, miten synkretismi näkyi käytännön elämässä. Ne sijoittuvat 800-luvulle ja ehkä 700-luvulle. Näissä ruukkuihin tai valmiisiin sirpaleisiin kirjoitetuissa siunauksen toivotuksissa (ja kuvissa) puhutaan Elistä, Baalista, Jahvesta ja Aserasta.

“Amarjahu sanoo: ‘Sano minun herralleni: ‘Miten voit? Minä siunaan sinua Temanin Jahven ja hänen Aseransa avulla. Hän siunatkoon ja suojelkoon sinua.’”

“Minä siunaan siunua Samarian Jahven ja hänen Aseransa avulla...”

Polyteistisessä ympäristössä ja Jerusalemin ulkopuolelle rakennettujen temppelien uskonnollisuudessa Jahve voitiin jopa rinnastaa Baaliin (vrt. Ugarit: Safonin Baal).

Uskontotieteellisessä mielessä Israelin ja Juudan uskonto oli siten synkretistinen. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että usko yhteen Jumalaan, Jahveen, olisi pelkkä myöhäinen kehitelmä.

Pikemminkin se on paimentolaiskauden uskonto, joka antoi Israelin heimoille identiteetin. Tästä todistavat erityisesti Mooseksen kirjat. Profeettakirjojen sanoma tukee samaa käsitystä. Kuningasajan synkretismin keskellä profeetat julistivat ainoan oikean Jumalan sanomaa. Tätä Jumalaa palveltiin Jerusalemin temppelissä. Tämä kuva ei muutu, vaikka ajan synkretistiset piirteet nousevat historiasta esiin. Arkeologiassa harjoitetun ”minimalismin” mukaan kaikki niin kutsutun kuningasajan uskonnolliset piirteet olisivat olleet polyteistisiä. Tällainen liioittelu on johtanut jopa väitteisiin siitä, että Jerusalemin temppelissä olisi palvottu Jahven ja Aseran patsaita. Mitään arkeologista todistusaineistoa sellaisesta ei kuitenkaan ole, ja ylilyönnit voidaan jättää omaan arvoonsa.

KUNINGASAJAN ARKEOLOGIAA

Arkeologian esille nostamat tiedot vahvistavat sen historian, joka voidaan hahmotella Vanhan testamentin perusteella. Sisällissodan jälkeen Jerobeam rakennuttaa pohjoiseen Israeliin uudet palvontapaikat. **Daniin*** rakennetaan temppeli, jonka yksityiskohdat vastaavat jossain määrin Jerusalemin temppeliä. Paikalta on löydetty laaja koroke, jonka edessä on polttouhrialttari. Sen lähistöllä on vesiallas. Kuninkaiden kirjan mukaan Jerobeam teetätti kaksi kultaista sonnipatsasta, joista toisen hän sijoitti Daniin ja toisen Beteliin. Jerobeamin synniksi ei kuitenkaan mainita suoraan patsaiden tekemistä, sillä ne ovat saattaneet olla osa uhreihin viittaavista kulttiesineistöistä. Keskeisin synty oli luopuminen leeviläisestä pappeudesta ja Jerusalemin temppelin arvon syrjäyttäminen. Myös **Betelin*** kaupungin paikka on identifioitu, mutta alueelta ei ole vielä löydetty merkittäviä rakennuksia.

Kuningasajan eli rautakauden heprea on kielellisesti oma kysymyksensä. Pohjoisvaltio Israelin murre poikkeaa Juudan hepreasta. Tämäkin seikka korostaa valtioiden erkaantumista toisistaan. Israelin murre tunnetaan monipuolisista **Samaritan ostrakoneista*** (piirtokirjoituksista) vuosilta 795 ja 776 eKr. Sen erityispiirteinä ovat foinikialaiset vaikutteet, jotka osaltaan vahvistavat muun arkeologian ja historian antamaa kuvaa valtioiden tiiviistä suhteista. Eteläisen Juudan kieli puolestaan jatkaa arkeologisten löytöjen perusteella varhaisen kuningasajan heprean perinnettä. **Gezerin kalenteri*** ja Jahven nimeen viittaava **skarabi*** 900-luvulta vahvistavat 88:n **Aradin ostrakonin*** luoman kuvan etelän heprean kielellisistä erityispiirteistä 900–800 luvuilla.

Egyptin farao Sisak arvioi sisällissodan heikentäneen Israelia siinä määrin, että Rehabeamin viidentenä hallitusvuotena (925) hän hyökkäsi sekä Juudan että Israelin alueelle. Sisakin valloituslista on hakattu **Karnakin temppelin piirtokirjoitukseen***. Se käsittää yli 110 paikannimeä, joista tunnistettavat kaupungit pitävät yhtä Vanhan testamentin antamien tietojen kanssa. Rehabeam säästi Jerusalemin maksamalla kalliit lunnaat, minkä 1. Kun. tulkitsee puhtaaksi ryöstöksi: ”Hän ryösti aarteet sekä Herran temppelistä että kuninkaan palatsista. Hän vei kaiken, myös kultaiset kilvet, jotka Salomo oli teettänyt” (14:26). Myös Megiddo valloitettiin ja pala Sisakin voittokiven piirtokirjoituksesta on löytynyt kaivauksissa. Egyptissä puolestaan Karnakin temppeli rakennettiin Sisakin valloituksen kunniaksi. Sisak kuoli kuitenkin seuraavana vuonna eikä Egypti kyennyt pitämään aluetta hallussaan. Vastavetona Rehabeam linnoitti takaisin vallattujen kaupunkien ketjun etelässä (mm. Betlehem, Aijalon, Gat, Maresa, Lakis, Aseka ja Hebron; 2. Aik. 11:5–11).

Omrin kaudella Israel pyrki laajentamaan valtaansa. Hänen edellä mainittu poikansa Ahab (873–852) puolestaan sotii Kuolleenmeren itäpuolella sijainnutta Moabia vastaan, mutta kärsii tappion (vrt. 2. Kun 1:1). Tapahtumia kuvaa Moabin kuninkaan **Mesan kivi***, jonka kieli lienee lähellä kanaanilaista kieltä ja on heprealle sukua. Kiven piirtokirjoitus kuvaa laajasti valtakunnan politiikka

ja historiaa ja ylistää Kemos-jumalaa. *“Minä olen Mesa, Kemoksen, Moabin kuninkaan poika [...] Omri oli Israelin kuningas, ja hän sorti Moabia kauan aikaa, sillä Kemos oli vihastunut maahansa. Omria seurasi hänen poikansa, ja myös hän sanoi: minä aion sortaa Moabia. Minun aikani hän sanoi niin, mutta minä sain voiton hänestä ja hänen huoneestaan, ja niin Israel tuhoutui ikuisiksi ajoiksi.”* Mesa ryösti lisäksi Nebon alueen israelilaisilta.

Joramin ja Ataljan avioliiton jälkeen etelän Juuda jää pohjoisen Israelin varjoon ja joutuu sen palvelijaksi. Samarian kaupunki on siten koko kaksoisvaltakunnan pääkaupunki. Israelia hallitsee 800-luvun loppuessa Jehu (845–818), Israelin sotavoimien komentaja. Profeetta Elisa on nostanut hänet kuninkaaksi yrittäessään lakkauttaa Omrista Isebeliin ja Ataljaan kestäneen jumalattoman hallinnon. Jehu surmaa Joramin ja Ahasjan sekä suuren joukon Ahabin suvun miehiä. Lisäksi hän tapattaa Baalin papistoa ja tuhoaa yhden Baalin päätemppeleistä pohjoisessa Israelissa (2. Kun 9–10). Assyrian valta on kuitenkin jo kasvamassa. Jehu on välittömästi tehnyt liiton Assyrian Salmaneser III:n kanssa, mistä Vanha testamentti vaikenee. Nimrudin raunioista löydetyistä kahden metrin korkuisesta **mustasta obeliskista*** nähdään, miten kuningas Jehu joutuu heittäytymään valtiaan eteen polvilleen poliittisen alistumisen ja veronkannon merkiksi. Myöhemmin Jehun kuningassuvun viimeinen kuningas Sakarja surmataan noin vuonna 748. Murhan tilannut Sallum hallitsee kuitenkin vain kuukauden ja joutuu väistymään kiivaan Menahemin tieltä. Menahem kykenee tosin hänkin nousemaan valtaan vain Assyrian vasallina. Hän maksaa Tiglatpileser III:lle suuren hopeaveron.

Vuoden 730 paikkeilla Juudan Ahas ostaa etelävaltiolle rauhan pyytämällä liittoa ja maksamalla Assyrian Tiglatpileserille kulta- ja hopeaveron. Poliittisesti tämä tapahtuu viimeisellä hetkellä. Assyria nimittäin valloittaa Syyrian, valtaa Damaskoksen ja tappaa Syyrian kuninkaan. Syyrialaiset viedään pakkosiirtolaisuuteen. Pohjoinen Israel tekee kuninkaansa Hoosean johdolla väärän suunnitelman ja yrittää liittoutua Egyptin kanssa. Assyrian uusi hallitsija Salmanassar V lähtee hyökkäykseen ja valloittaa Israelin. Pääkaupunki Samariaa piiritetään kolme vuotta. Uusi hallitsija Sargon II valtaa lopulta kaupungin vuonna 722 eKr. Israel luhistuu ja myös sen asukkaat viedään pakkosiirtolaisuuteen Assyriaan. Myös kielihistoria tuntee tämän vaiheen. Pohjoisen murre katoaa arkeologisten löytöjen ja piirtokirjoitusten kentältä.

HISKIA JA LAKISIN TUHO

Juuda säästy poliittisen liittonsa turvin tuholta 720-luvulla. Tässä vaiheessa kuninkaaksi nousee kuitenkin Hiskia, joka alkaa vaivihkaa kapinoida Assyriaa vastaan – vaikka maksaakin vielä veroja. Hän varustaa Jerusalemiä sotia varten ja rakennuttaa vesitunnelin Gihonin lähteestä muurien sisäpuolelle. **Hiskian tunneli*** on melkoinen taidonnäyte kulkien miltei 600 metriä umpikalliossa. Tunnelissa ollut rakentajien piirtokirjoitus, **Silloan piirtokirjoitus***, on puolestaan kielihistoriassa oiva esimerkki 700-luvun eteläisestä hepreasta. Hiskian ajalta on lisäksi kaivettu esiin leveitä muureja Jerusalemita.

Vuonna 701 Assyrian Sanherib hyökkää Juudaan tarkoituksenaan kukistaa kapinat. Hiskia luottaa profeetta Jesajan lupaamaan Jumalan varjelukseen eikä alistu Sanheribille. Sanherib valtaa kuitenkin linnoitetun Lakisin. Tämä tapahtuma on pikkutarkasti kuvattu **Sanheribin suuressa reliefissä***. Reliefi on 18 m pitkä ja kuvaa niin valloituksen kuin tuhonkin. Raamatussa kuvaus on lyhyt: “Sanherib, Assyrian kuningas, hyökkäsi Juudan linnoitettuja kaupunkeja vastaan ja valloitti ne.” (2. Kun. 18:13). Lakisista tehdään assyrialaisen tukikohta, jonne Hiskiakin lähettää Assyrian kuninkaalle viestin (18:14) – ja maksaa myös pakolliset verot.

Sanheribin sotaretki on lisäksi tallennettu kuuluisaan **Sanheribin prismaan*** eli kuusikulmaiseen savitauluun. Siinä Assyrian kuningas kertoo Lakin valloituksesta ja Jerusalemin piirityksestä. “Hiskian itsensä minä telkesin Jerusalemiin, hänen kuninkaalliseen kaupunkiinsa, kuin linnun häkkiinsä.” Samat tiedot löytyvät Raamatusta (2 Kun. 18). Kaupunki joutui saarroksiin. Profeetta Jesaja antoi Hiskialle kuitenkin Jumalan lupauksen: “Minä suojelen tätä kaupunkia, minä pelastan sen itseni vuoksi ja palvelijani Daavidin tähden.” (Jes. 37). Israelin kansa joutui kyllä kokemaan paljon ahdistuksen aikoja, mutta toisin kuin pohjoiset alueet Galilea ja Samaria, Jerusalem säästyi Assyrian ruoskalta. Raamatussa annettu selitys on innostava: kaupunki säästettiin tulevan Messiaan, Daavidin pojan tähden. Hiskia joutui toki maksamaan ankarat verot Sanheribille. Poliittisesti hän hävisi sodan. Jerusalem kuitenkin pelastui. Sen valloittamisesta ei kaiverrettu seinätauluja.

KIVET JA KANSAN LANKEEMUKSEN TEKSTIT

Arkeologian löydöt kertovat monia seikkoja kuningasajan yhteiskunnista ja Israelin ja Juudan sosiaalisesta tilanteesta. Ne eivät kuitenkaan kerro syytä siihen, mitä kaivausten eri kerrostumista löytyy. Siihen oman arvionsa antaa juutalainen historiantkirjoitus. Ensimmäisen ja Toisen Kuninkaiden kirjan muodostama kokonaisuus on koottu ilmeisesti pakkosiirtolaisuuden ensimmäisen vuosikymmenen aikana. Jakaantuneen kaksoisvaltakunnan historiassa on käytetty monia lähteitä, joista osa mainitaan itse tekstissä. Suuri osa perimätiedosta tulee hovin historiantkirjoituksesta, kuten on tilanne naapurikansojen historioissa.

Kuninkaiden kirjat ovat kuitenkin nimenomaan teologinen tekstikokonaisuus. Kirjoittaja arvioi Daavidin kuolemasta Jerusalemin kukistumiseen ulottuvaa ajanjaksoa (noin 965–586). Neljänsadan vuoden kaudella molemmissa valtakunnissa on vallinnut lähinnä vain sekasorto ja synkretistinen epäjumalanpalvonta. Kirjan alku kuvaa Salomon rikkautta ja viisautta sekä kertoo hänen valtakuntansa suuresta menestyksestä. Salomon kuoleman jälkeen maa ajautuu sisällissotaan ja jakautuu kahteen keskenään kiistelevään valtakuntaan. Niistä kumpikin yrittää vaatia itselleen asemaa Israelin perinteen jatkajana, mutta molemmat toteuttavat käytännössä synkretististä uskontoa lukuisine kulttipaikoineen ja tempeleineen. Tämän keskellä kirjoittaja ylistää niitä harvoja kuninkaita, jotka pysyvät uskollisina Viidennen Mooseksenkirjan teologialle. Liitto foinikialaisten kanssa oli joka tapauksessa synnyttänyt väkivaltaisen dynastian ja ajoi maan tuhoon. Ensimmäinen Kuninkaiden kirja huipentuu kertomukseen kuningas Ahabista, jonka hirviömäinen valtakausi päättyy täydelliseen perikatoon.

Kuninkaiden kirjan viesti pakkosiirtolaisuuden keskellä on yksiselitteinen. Kansan ongelmat johtuvat Israelin Jumalan hylkäämisestä (2. Kun. 17). Pohjoinen Israel on viety Assyriaan ja Juuda ajettu Babylonian vankeuteen. Jumala rankaisee kansaansa synnistä ja epäuskosta. Kansa on hylännyt Herransa, kieltänyt ihmeellisen perinteensä ja valintansa. Se on kääntynyt palvelemaan ympäröivien kansojen, etenkin foinikialaisten ja syyrialaisien jumalia ja rakentanut niille palvontapaikkoja ympäri maata. Siksi karkotetulla sukupolvella ei ole toivoa ennen kuin Jumala kääntyy jälleen kansansa puoleen.

BAABELIN VIRTAIN VIERILLÄ

Babylonian valtakunnan perustaja Nabopolassar löi assyrialaiset Niniven taistelussa 612 eKr. Juudan kuninkaaksi noussut Josia käytti poliittisen tilanteen hyväkseen, laajensi valtakuntaa ja aloitti jumalanpalvelusta koskevan kulttireformin. Juuda jäi kuitenkin suurvaltapoliittikan jalkoihin. Egyptin farao Neko II lähti vuonna 609 Assyrian avuksi Babyloniaa vastaan ja joutui matkalla

taisteluun Juudan kanssa. Megiddon taistelussa Josia sai surmansa ja egyptiläiset puolestaan lyötiin myöhemmin Karkemiin taistelussa 605. Babylonian valta oli varmistunut ja Juuda joutui vasallivaltioksi. Juudan Jojakim rikkoi vasallisopimuksen. Tässä vaiheessa Nebukadnessar lähetti joukkonsa Juudaan ja Jojakim sai surmansa. Jojakin ehti hallita vain kolme kuukautta, kun Nebukadnessar vei ensimmäisen kansanosan pakkosiirtolaisuuteen (kuningas mukanaan) 597. Profeetta Hesekiel joutui Babyloniaan ensimmäisessä ryhmässä, mutta Jeremia jäi Juudan profeetaksi kotimaahan.

Nebukadnessar asetti vasallihallitsijaksi Sidkian, joka kuitenkin liittoutui Egyptin kanssa. Babylonian joukot palasivat, valloittivat Juudan ja piirittivät Jerusalemiä kaksi vuotta. Sota raivosi sefelan alueella. **Lakisin kirjeet*** eli ostrakonit vahvistavat sekä tapahtuman että kielihistoriallisen tilanteen. 600-luvun heprealla kirjoitetut kirjeet dokumentoivat kaupunkien hävityksen. Yksi ostrakon kertoo, miten Asekan “valot sammuvat” eli kaupunki tuhottiin. Viimeisenä alueelta vallattiin jälleen Lakis (vrt. Jes 34:7). Vuonna 586 kuningas Sidkia otettiin kiinni ja vietiin silmät puhkottuina Babylonian pakkosiirtolaisuuteen toisen ryhmän kanssa.

Babylonian vankeudesta tulee kaikesta traagisuudestaan huolimatta juutalaisuuden pitkän historian kannalta merkittävä vaihe. Teologit kirjoittavat kansan historian Jumalan rangaistusten näkökulmasta. Uskonnolliset tekstit kootaan yhteen ja *Tanakh* (VT) saa muotonsa. Toora eli Mooseksenkirjat saa rinnalleen profeettojen tekstien kokoelman, joka täydentyy maahan paluun koittaessa. Kanonisoituminen tapahtuu prosessina, ja Vanha testamentti on jo valmis Qumranin hurskaiden kirjoittaessa Pyhistä Kirjoituksista kommentaareja toisen vuosisadan puolivälissä. Pakkosiirtolaisuudessa myös kansan hurskauselämä täytyy jäsentää uudella tavalla ilman temppeleä. Synagogalaitos saa syntynsä, vaikka tästä prosessista ei ole varmoja tietoja. Rabbinit puhuvat Suuren synagogan ajasta. Olivatpa laitoksen ensimmäiset muodot mitä tahansa, juutalaisuudesta tulee näissä prosesseissa Kirjan uskonto, joka opettaa perinnettään synagogissa ja Toora-kouluissa. Vaikka toinen temppele rakennetaan, Uuden testamentin ajan Israelissa toimii kymmeniä synagogia. Siksi temppelin hävityskään (v. 70 jKr.) ei romahduttanut juutalaisuutta.

Kielihistorian antama yleiskuva vahvistaa lisäksi Vanhan testamentin historiallisen esityksen ajoitusta. Muinaisheprealla kirjoitetut tekstit kertovat vaiheesta, jossa maata ei ollut vielä vallattu. Tekstit liittyvät kansan historiaan ja kahteentoista heimoon. Kuningasajan heprea puolestaan tunnetaan Raamatun ulkopuolisista lähteistä niin hyvin, että sen perusteella voidaan todeta monoteismia julistaneiden Mooseksenkirjojen ja suurten profeettojen kirjojen kirjoitetun tuolla murteella 800–600. Samalla perusteella vahvistuu käsitys siitä, että Kuningaskirjat koottiin ja kirjoitettiin pakkosiirtolaisuuden alkuvaiheessa käyttäen kuningasajan hepreaa.

Kielihistoriaa muuttivat Assyrian valtopoliittikkaan kuuluneet väestönsiirrot, joista Israelkin sai osansa. Syyrian kieli kehittyi viralliseksi arameaksi (Imperial Aramaic), ja siitä tuli vähitellen 600-luvulta lähtien persialaisajan valtakielä lähes kaikkialla Persiasta Egyptiin (samaan tapaan kuin kreikasta Kreikan ja Rooman valtakunnissa). Arameaa puhuttiin myös Palestiinassa, jonka väestö oli tässä vaiheessa sekakansaa. Persian valloitetun Babylonian Kyyros hankki itselleen suosiollisia liittolaisia vapauttamalla juutalaiset ja palauttamalla heidät Juudan alueelle. Ensimmäiset ryhmät saapuivat maahan vuonna 539. Temppeleä rakennettiin yli 20 vuotta ja se vihittiin käyttöön ilmeisesti vuonna 516. Olisi mahdotonta perustella minimalismin väitettä, että VT kirjoitettiin 300–200 luvulla poliittisista syistä: alkuperäistä kieltä ei nimittäin enää osattu.

Babylonian vankeuden jälkeen myös heprean kieli oli muuttunut. Myöhäistä murretta kutsutaan kielihistoriassa nimellä “myöhäinen raamatullinen heprea”. Sen erityispiirteet selittyvät eksiilin vaikutuksella. Siirak kirjoitti oman lakitulkintansa vielä hepreaksi noin 180 eKr, mutta heprea oli

tuossa vaiheessa jäänyt jo oppineiden kieleksi. Siirakin pojanpoika käänsi kirjan kreikaksi vuoden 132 jälkeen, ja käännös syrjäytti hepreankielisen alkuteoksen täysin. Qumranin yhteisössä kieltä osattiin ja tekstejä kirjoitettiin hepreaksi. Qumranissakin kuitenkin pseudepi- grafitet tekstit ovat arameaa – kuten tietysti osa Danielin kirjasta Raamatussa. Kansa puhui kaikkialla arameaa, ja Vanhan testamentin teksteistä toimitettiin Palestiinassa melko sanatarkka aramealainen käännös eli targum. Targum Onkelos sisältää Mooseksen kirjat ja Targum Joonatan profeettojen kirjat. Kansalle luettava hepreankielinen teksti piti kääntää arameaksi, koska sitä ei enää ymmärretty. Tämä on Jeesuksen toiminnan konteksti: hän puhui opetuslapsineen arameaa.